

УДК 32:303.732.4

Застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу при здійсненні системного аналізу в політології

Дмитро Неліпа,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри державного управління
філософського факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено сутність математичного моделювання як центральної процедури системного аналізу в політології. Охарактеризовано алгоритм застосування технологій кореляційного та регресійного аналізу в політології. Запропоновано приклади їх використання для аналізу політичних явищ та процесів у сучасній Україні.

Ключові слова: системний аналіз, математичне моделювання, кореляційний аналіз, регресійний аналіз.

The article highlights the nature of mathematical modeling as the central procedure of systems analysis in political science. The algorithm of the use of correlation and regression analysis in systems analysis in political science is characterized. Several examples of practical implementation of both techniques for analysis of political phenomena and processes in contemporary Ukraine are discussed.

Keywords: systems analysis, mathematical modeling, correlation analysis, regression analysis.

Системний аналіз – це загальнонауковий метод дослідження, сутність якого полягає у вивченні явищ чи процесів за допомогою наперед визначеного алгоритму дій та на основі певних принципів, насамперед, принципу системності. Сьогодні цей метод – один зі найпоширеніших у західній політичній науці завдяки тому, що він дозволяє використовувати здобутки природничих наук для вивчення політичних явищ і процесів,

значно розширюючи обрії політологічних досліджень. Це особливо важливо, враховуючи багатоаспектність та комплексність сучасних політичних проблем, які потребують всебічного аналізу для обрання оптимальних стратегій їх вирішення.

Центральною процедурою системного аналізу політичних явищ та процесів є моделювання (побудова моделі). Йому передують підготовчий етап (формулювання проблеми, визначення цілей, збір первинних даних та ін.) і після нього теж відбувається ряд процедур (аналіз вторинних даних, підбиття підсумків, перевірка тощо), але саме моделювання є основою системного аналізу в політології. Моделювання дозволяє апробувати рішення ще перед його прийняттям та передбачити можливі варіанти розвитку системи без здійснення впливу безпосередньо на політичний процес.

Алгоритм побудови моделі відрізнятиметься залежно від того, який тип моделювання був обраний дослідником. Загалом, можна виокремити дві головні групи технологій моделювання в системному аналізі у політології: симуляційне та математичне. Симуляційне моделювання (побудова сценаріїв, рольові ігри тощо) дозволяє відтворити ситуації через створення віртуального комп'ютерного світу або із залученням людей, які «проживають» ті чи інші події. Цей тип моделювання є доволі поширеним та має свої переваги, проте у даній статті ми зосередимось на іншому типі моделювання – математичному. За своєю суттю воно передбачає вираження проблемної ситуації через засоби математики та її аналіз через математичні інструменти. Такими інструментами або технологіями можуть бути кореляційний, регресійний, дисперсний, кластерний, факторний та дискримінантний аналіз. Метою даної статті є з'ясування суті та специфіки використання перших двох із них – кореляційного та регресійного аналізів.

Кореляційний аналіз – це одна із найпростіших та універсальних у застосуванні математичних технологій, що зумовлює її поширеність в західній політичній науці. Оскільки його основним завданням є визначення залежності між величинами, до нього, зазвичай, звертаються тоді, коли необхідно встановити наявність та характер (прямий чи зворотній) зв'язку між величинами, що, своєю чергою, визначає можливість чи неможливість прогнозування однієї із них через іншу [1, с. 122].

Класичним взірцем застосування кореляційного аналізу у політології є дослідження американського професора політології університету Єль Брюса Мартіна Рассета, проведене у 1965 р. Він вивчав взаємозв'язок між політичними та економічними характеристиками 47 держав. П'ять індикаторів ним були використані для виміру економічної нерівності: розподіл землі сільськогосподарського призначення, коефіцієнт Джіні, який показує нерівномірність розподілу ресурсів та багатства в державі, кількість орендарів-фермерів, валовий національний продукт та кількість фермерів-власників землі. Політична нестабільність була виражена через

чотири показники: нестабільність політичної влади, рівень внутрішньо-групового насильства, внутрішні конфлікти та стабільність демократії. Вчений дійшов висновку, що між цими змінними є стійкий зв'язок і жодна держава не може тривалий час залишатися демократичною, якщо економічні ресурси нерівномірно розподілені між її громадянами. Тож економічна рівність та політична стабільність взаємозалежні [6, р. 83].

Іншим прикладом використання кореляційного аналізу в політологічних дослідженнях може бути розробка американських вчених Сідні Верби, Нормана Ная та Джея-о Кіма. У праці «Участь та політична рівність: порівняння семи держав» науковці декілька разів застосовують цю технологію. Зокрема, вони визначають залежність між рівнем володіння соціальними та економічними ресурсами й участю у політичному житті: зацікавленням політикою, розумінням місцевих та національних політичних проблем, активною діяльністю тощо. Вчені виявили прямий та достатньо сильний зв'язок між цими змінними: чим вищий рівень володіння ресурсами, тим вищим є рівень участі у політичному житті суспільства [9, р. 72].

Проведення кореляційного аналізу відбувається за наступним алгоритмом. Аналітик обирає величини, які його цікавлять та які, на його думку, можуть стати основою оптимального вирішення проблеми. Після цього він визначає коефіцієнт кореляції “r” – величину, яка відображає взаємозв'язок між досліджуваними величинами. Для гарантування достовірності отриманих результатів бажано використовувати від 25 значень досліджуваної характеристики (наприклад, дані підтримки двох кандидатів в 25 регіонах України), тому що в протилежному випадку високою є ймовірність натрапити на винятки, а не на правила. Коефіцієнт кореляції достатньо легко обчислити за допомогою сучасного програмного забезпечення, яке дозволяє ввести дані та обрати метод роботи із ними. Проте для розуміння сутності цієї технології варто описати і процес його визначення «вручну». Для обчислення коефіцієнта кореляції використовують наступну формулу:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x}) \cdot (y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2} \cdot \sqrt{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}; \quad (1)$$

де: i – порядковий номер значення досліджуваної величини (наприклад, перший регіон $i = 1$, другий регіон $i = 2$ і т. д.), x_i та y_i – значення досліджуваної величини i -го порядку (якщо x_1 , то це значення x в першому

Дмитро Неліпа

регіоні, x_2 – в другому і т.д.), а $\bar{x} = \frac{\sum_{i=1}^n x_i}{n}$ і $\bar{y} = \frac{\sum_{i=1}^n y_i}{n}$ – їх середні значення (сума всіх варіантів значень досліджуваної величини поділена на кількість варіантів).

Коефіцієнт кореляції набуває значень від -1 до 1. Чим ближче значення коефіцієнта до 0, тим зв'язок слабший. Якщо коефіцієнт кореляції рівний 0, це свідчить про відсутність зв'язку, а при 1 чи -1 – зв'язок максимально жорсткий. Загалом, прийнято вважати, що зв'язок сильний за умови значення модуля коефіцієнта кореляції від 0,6 і вище. Знак коефіцієнта кореляції вказує на тип зв'язку, коли він додатний, то зв'язок прямий, коли від'ємний – зворотній [1, с. 125].

Для ілюстрації алгоритму застосування кореляційного аналізу можна використати дані, отримані після президентських виборів в Україні у січні-лютому 2010 р. та встановити наявність чи відсутність зв'язку між кількістю виборців, які підтримали у першому турі кандидата, що посів третє місце (Арсенія Яценюка), та кількістю виборців, які не підтримали жодного кандидата в другому турі виборів. Первинні дані можна знайти на сайті Центральної виборчої комісії України. Для зручності їх варто представити у вигляді таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1
Результати голосування на виборах Президента України у 2010 р.

Адміністративна одиниця	Підтримали А. Яценюка у першому турі, %	Не підтримали жодного кандидата у другому турі, %
Автономна Республіка Крим	2,56	4,5
Вінницька область	9,48	4,6
Волинська область	5,41	4,1
Дніпропетровська область	6,53	8,2
Донецька область	2,76	3,1
Житомирська область	8,36	5,8
Закарпатська область	10,17	6,8
Запорізька область	5,12	6,3
Івано-Франківська область	13,8	4,1
Київська область	8,77	6,7
Кіровоградська область	5,83	5,7
Луганська область	2,38	3,3
Львівська область	11,04	5,2
Миколаївська область	5,48	5,5
Одеська область	3,95	6,3
Полтавська область	9,09	6,8

Адміністративна одиниця	Підтримали А. Яценюка у першому турі, %	Не підтримали жодного кандидата у другому турі, %
Рівненська область	7,03	4,9
Сумська область	7,05	6,7
Тернопільська область	9,91	3,7
Харківська область	5,92	6,2
Херсонська область	5,92	6,3
Хмельницька область	11,48	5,3
Черкаська область	6,96	5,8
Чернівецька область	19,27	5,9
Чернігівська область	5,54	5,4

[2, 4]

Нехай x – кількість виборців, що підтримали А. Яценюка у першому турі, а y – кількість виборців, які не підтримали жодного з кандидатів під час другого туру. Середні значення величин будуть наступними: $\bar{x} = 7.6$ і $\bar{y} = 5.5$. Підставивши отримані значення в формулу 1, можна одержати наступне значення коефіцієнта кореляції $r=0.14$. Це означає, що зв'язку між даними величинами не існує. Якби ж даний коефіцієнт був більший за 0,6, зв'язок між даними характеристиками був би прямим та сильним.

Цей висновок можна також отримати і графічним способом. Для цього досліджувані характеристики зображують у вигляді графіка, який називають ще діаграмою розсіювання (рис. 1). За наявності зв'язку точки на графіку розміщуються у нахилену пряму і чим ближче точки до уявної прямої, тим зв'язок міцніший. На даному графіку точки дуже розкидані і провести уявну пряму, яка б їх об'єднувала, неможливо. Відповідно, зв'язку між даними характеристиками не існує.

Наведений приклад ілюструє кореляційний аналіз між двома величинами, проте його можна проводити і для більшої кількості величин. Якщо за допомогою кореляційного аналізу обробляються дві величини, то він називається парним, якщо ж більше – множинним. Технологія проведення множинного кореляційного аналізу схожа на технологію парного, однак тут досліджується зв'язок між однією величиною і групою інших. Хоча і при множинному кореляційному аналізі допускається проведення парного кореляційного аналізу між окремими величинами.

Іншим підвидом математичного моделювання є математичне моделювання із застосуванням регресійного аналізу. Регресійний аналіз дуже схожий на кореляційний, однак якщо другий перевіряє наявність зв'язку між величинами, то перший проводиться лише із залежними характеристиками і надає можливість прогнозування стану системи. Тобто, оскільки регресійний аналіз не дає змоги визначити наявність чи

відсутність зв'язку, кореляційний аналіз (або інша технологія, що дозволяє встановити залежність величин) повинен передувати регресійному, забезпечуючи його потрібними даними.

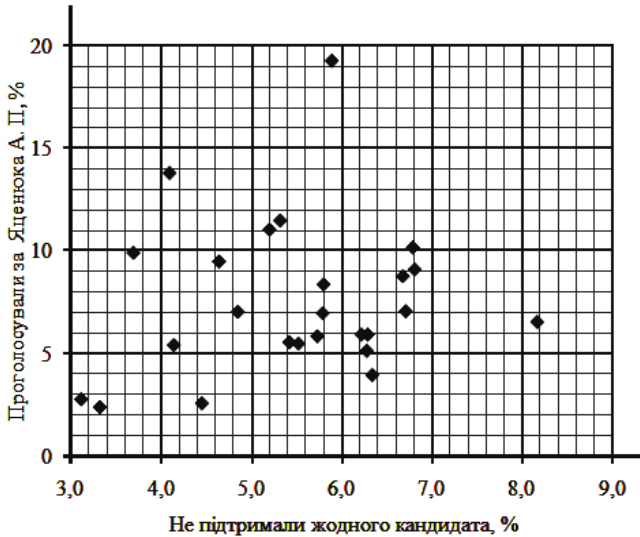

Рис. 1 Графік залежності досліджуваних характеристик

У політології регресійний аналіз може застосовуватися для визначення впливу різноманітних факторів на поведінку виборців: віку, статі, рівня освіти, матеріального забезпечення, самооцінки тощо [7, р. 312]. Або ж, може визначатися взаємозв'язок між активністю депутата (кількістю внесених законопроектів, участю в обговореннях, голосування) та висвітленням його роботи в засобах масової інформації (кількістю згадувань його імені в провідних друкованих виданнях). Для цього використовують дані про двох депутатів, які часто згадуються в ЗМІ, та двох, яких практично не згадують. Тоді аналізують їхню діяльність протягом певного періоду (наприклад, року) та визначають, як змінюється кількість згадувань у пресі [8].

Метою регресійного аналізу є побудова формули регресійної залежності між досліджуваними величинами для встановлення залежності між ними. Регресійний аналіз використовує два типи змінних – залежні і незалежні, причому, характеристика причини – незалежна змінна, характеристика наслідку – залежна. Відповідно до кількості незалежних змінних, регресійний аналіз поділяють на парний (при одній незалежній змінній) та множинний (при декількох незалежних змінних). Ще один поділ – за типом регресійної функції – на лінійний та нелінійний. У випадку використання

лінійного регресійного аналізу, регресійна функція відображає пряму, а нелінійного – будь-яку іншу геометричну фігуру.

Для ілюстрації алгоритму використання математичного моделювання із застосуванням регресійного аналізу можна розглянути залежність підтримки кандидата у президенти України В. Януковича на виборах 2004 року (повторне голосування на виборах Президента України 26.12.2004) та кількості людей, які вважають російську мову рідною (за даними перепису населення 2001 р.). Такий аналіз, приміром, може використовуватися для з'ясування доцільності включення до переліку передвиборчих обіцянок питання надання російській мові статусу другої державної. Дані представлені у таблиці 2. Оскільки у цьому дослідженні незалежна змінна лише одна, то регресійний аналіз тут – парний.

Насамперед, потрібно виявити, чи існує зв'язок між даними величинами. Це можна зробити через використання кореляційного аналізу. Використовуючи формулу обчислення коефіцієнта кореляції, наведену вище, виявляємо, що він дорівнює 0,94, а отже зв'язок прямий і дуже сильний (значення позитивне і близьке до одиниці). Тобто регресійний аналіз застосовувати доцільно, адже зв'язок наявний.

Таблиця 2

**Залежність підтримки В. Януковича від кількості населення,
що вважає російську мову рідною**

Адміністративна одиниця	Підтримали В. Януковича, %	Вважають російську мову рідною, %
Автономна Республіка Крим	81,26	77
Вінницька область	12,94	4,7
Волинська область	7,01	2,5
Дніпропетровська область	61,13	32
Донецька область	93,54	74,9
Житомирська область	28,9	6,6
Закарпатська область	27,58	2,9
Запорізька область	70,14	48,2
Івано-Франківська область	2,86	1,8
Київська область	13,77	7,2
Кіровоградська область	31,76	3,5
Луганська область	91,24	68,8
Львівська область	4,72	3,8
Миколаївська область	67,13	29,3
Одеська область	66,56	41,9
Полтавська область	29,15	9,5

Дмитро Неліпа

Рівненська область	12,29	2,7
Сумська область	16,89	15,6
Тернопільська область	2,7	1,2
Харківська область	68,12	44,3
Херсонська область	51,32	24,9
Хмельницька область	16,03	4,1
Черкаська область	17,35	6,7
Чернівецька область	16,37	5,3
Чернігівська область	24,16	10,3

[3, 5]

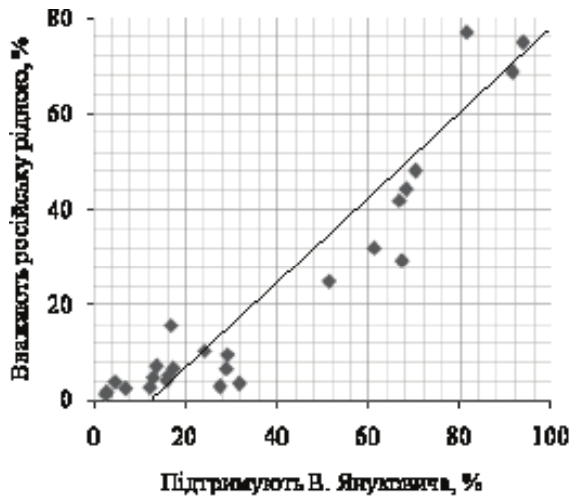

Рис. 2. Графік залежності досліджуваних величин

Використовуючи дані з таблиці 2, можна побудувати графік залежності досліджуваних величин (рис. 2). Цей графік демонструє, що дані не розкидані хаотично по площині, а певним чином згруповані. На його основі можна припустити, що залежність є лінійною, оскільки утворена множина точок розташована вздовж умовної лінії. Виходячи із цього, варто застосувати лінійний регресійний аналіз. Загальний вигляд формули лінійної регресійної залежності наступний:

$$y = a \cdot x + b \quad (2)$$

де y – залежна величина (підтримка); x – незалежна величина (мова); a – регресійний коефіцієнт, який відображає характер зв'язку (прямий чи зворотний), а також узгоджує розмірність, тобто, від показника цього коефіцієнта залежить кут нахилу прямої; b – вільний член (задає зміщення

прямої відносно початку координат для уникнення ситуації, коли будь-яка пряма починатиметься у точці (0-0).

Для знаходження регресійного коефіцієнта застосовують наступну формулу (в математиці вона відома як формула найменших квадратів):

$$a = \frac{n \sum_{i=1}^n x_i y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n y_i}{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2}; \quad (3)$$

де n – кількість даних (в цьому дослідженні 25); i – порядковий номер значення досліджуваної величини (перший регіон i = 1, другий регіон i = 2 і т.д.), x_i та y_i – значення досліджуваної величини i-го порядку (x₁ – це значення x в першому регіоні, x₂ – в другому і т.д.).

Вільний член b обчислюється за математичною формулою:

$$b = \frac{\sum_{i=1}^n x_i^2 \sum_{i=1}^n y_i - \sum_{i=1}^n x_i \sum_{i=1}^n x_i y_i}{n \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2}; \quad (4)$$

При підставленні відповідних даних із формул 3 і 4 у формулу 2, отримуються наступні результати: a=1,13 і b=12,55. Отже, регресійна залежність набуде виду: y=1.13*x+12.55. Вона зображена у вигляді лінії на рисунку 2. Знайшовши дану залежність, дослідник отримує можливість прогнозувати залежну величину.

Важливою характеристикою якості регресійної залежності є коефіцієнт детермінації, який відображає точність даної технології, тобто відхилення прогнозованих величин від дійсних (подібно до того, як соціологи визначають величину похибки при проведенні опитувань). Коефіцієнт детермінації дорівнює квадрату коефіцієнта кореляції. У наведеному прикладі коефіцієнт детермінації рівний D = 0,942 = 0,88. Це означає, що змінна, яка виражає рідну мову, пояснює варіацію змінної, яка відображає підтримку кандидата, на 88%.

Технологія проведення множинного лінійного регресійного аналізу схожа до технології проведення парного лінійного регресійного аналізу. Основна відмінність тут лише у тому, що незалежних змінних декілька і, відповідно, коефіцієнтів регресії теж декілька. Нелінійна регресія доволі складна в розрахунках і тому для застосування множинного регресійного аналізу в політології доцільно використовувати готові програмні продукти, а використання цієї технології за взірцем, наведеним вище, є надто затратним, відтак, для політологічних досліджень не є характерним.

Системний аналіз політичних явищ та процесів можна вважати завершеним тоді, коли було обрано оптимальне рішення тієї чи іншої проблеми, яка і лягла в основу його проведення. Моделювання як

центральна процедура, зазвичай, не дає готового «рішення», натомість «на виході» отримуються вторинні дані, аналіз яких і здійснюється під час завершального етапу. Водночас, саме моделювання є центральною процедурою системного аналізу, на якій ґрунтується ефективність його проведення. Хоча симуляційне моделювання (відтворення ситуацій через комп'ютерне програмне забезпечення чи із залученням людей) і має свої переваги, більш поширеним у західній політичній науці є математичне моделювання. Його технології, зокрема кореляційний та регресійний аналіз, дозволяють виявити взаємозв'язки та залежності між різноманітними величинами в політичних явищах і процесах, а тому розширити можливості не лише для кращого їх розуміння, а й для розробки успішних стратегій розв'язання складних завдань, що постають перед людством сьогодні.

Література:

1. **Ахременко А. С.** Политический анализ и прогнозирование. Учебное пособие / А. С. Ахременко. – М.: Гардарики, 2006. – 333 с.
2. Відомості про голосування за кандидата по регіонах Україні; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/wp302?PT001F01=700&pt021f01=6>. – Назва з екрану.
3. Всеукраїнський перепис населення 2001. Результати. Основні підсумки. Мовний склад населення [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/language/>. – Назва з екрану.
4. Підсумки голосування. Підтримка лідерів по регіонах; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP313?PT001F01=701>. – Назва з екрану.
5. Центральна виборча комісія України – WWW відображення ІАС “Вибори Президента України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>. – Назва з екрану.
6. **Bryman A. E.** The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods / Alan E. Bryman, Alan Bryman, Tim F. Liao. – Thousand Oaks: Sage Publications, Inc, 2003. – 1528 p.
7. **Eulau H.** Politics, Self, and Society: A Theme and Variations / Heinz Eulau. – Cambridge: Harvard University Press, 1986. – 592 p.
8. **King G.** Statistical Models for Political Science Event Counts: Bias in Conventional Procedures and Evidence for the Exponential Poisson Regression Model / Gary King // American Journal of Political Science. – 1988. – № 32. – P. 838-863.
9. **Verba S.** Participation and Political Equality: A Seven-Nation Comparison / Sidney Verba, Norman H. Nie, Jae-on Kim. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 420 p.

УДК 323.22:316.48

Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?

Микола Михальченко,
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
генеральний директор
Всеукраїнської соціологічної служби

Аналізується ситуація у політичній сфері України: постійне балансування між «напівдемократією» і «напівавторитаризмом», функціонування олігархічної, корумпованої суспільної системи, становим хребтом якої є зв'язка «олігархи – державна бюрократія». Автор доходить висновку, що потенційно «соціальний вибух» існує, але неможливо спрогнозувати, в який час і куди буде скерована накопичена соціальна енергія цього вибуху.

Ключові слова: соціальних вибух, бюрократія, напівдемократія,

Analyses the situation in political sphere of Ukraine: balancing between “half-democracy” and “half-authoritarianism”, functioning of oligarchic corrupted social system, which stands on the model of interconnection “oligarchs – state bureaucracy”. The author concludes that social explosion exists potentially, but it is impossible to forecast when it will happen and where to its social energy will be directed.

Keywords: social explosion, bureaucracy, half-democracy.

Автор цієї статті зробив грубу помилку – викинув у 1992 році повне зібрання творів В. Леніна і К. Маркса, Ф. Енгельса на смітник, забувши правило: «Будь-які праці утопістів хоча б частково здійснюються як проекти, якщо вони оволодівають розумом маси» (це довів Р. Оуен – спробою перетворити свої утопічні праці у проект на території Канади). Автор цієї статті не врахував при аналізі сучасної української держави досвід існування «Єзуїтської держави» протягом півтора століття на ідеях релігійного комунізму і який вплив ця держава здійснила на думки

індіанців Південної Америки. Автор багато чого не врахував при аналізі такої ірреальної політично-економічно духовної химери під назвою «Україна», яка реально існує в дещо іншій формі. Країни, яка мала усі шанси стати демократичною, правовою, соціально-економічною державою, а стала «хворою людиною Європи». Але книги автора цієї статті вже спиралися не на методологію марксизму-ленінізму, а на методологію системного аналізу, що дозволяло об'єктивно оцінити ситуацію в Україні.

У межах цієї статті немає можливості аналізувати причини, чому в Україні, згідно з Конституцією 1996 року будували «суверенну і незалежну, демократичну, соціальну, правову державу» (ст. 1), а збудували залежну від авторитарної Росії і демократичного Заходу недемократичну, асоціальну грабіжницьку державу, яка грабує 90% населення на користь 2% олігархів, де право сильного замінює закон.

Як же це могло здійснитися, що усі гуманні ідеали 1988-1992 років були сплюндровані, а панують принципи політичних демагогів, олігархічних кланів, а демократія і право стали ілюзією?

Безумовно, кожний народ заслуговує ту владу, яку обирає. І сучасний український народ сам обрав собі ту владу, яку сьогодні проклинає. Не тільки та частина, яка за цю владу проголосувала, а й та частина, яка не пішла голосувати. За неї проголосували і куплені члени дільничних виборчих комісій, і ті, хто рахував голоси. Не бажаєш захищати свою країну – нею оволодіють загарбники. Позиція цієї частини виборців найбільш ганебна і нагадує позицію селянина: не буду боротися з колорадським жуком, бо він мені не подобається. Зате жуку подобається картопля, яку він усю зжере і залишить тебе голодним.

Але повернімося від публіцистики до наукового аналізу. Стала тривіальною констатація факту: в Україні сформовано олігархічну, корумповану суспільну систему, становим хребтом якої є зв'язка «олігархи – державна бюрократія». Це визнають президенти, парламентарії, учасники ток-шоу, науковці і публіцисти. Ця система включає в себе усі сфери суспільства: економіку, політику, «правоохоронні» органи*, ЗМІ, так звані «незалежні» аналітичні центри, партії, громадські організації і т.д. Безумовно, є винятки, але їх так мало. Жити в олігархічній, корумпованій державі й бути незалежним від неї, навіть у монастирі неможливо. Українські олігархи «купають» не тільки монастирі, а й церкви (не споруди, а соціальні інститути), які активно служать їм у міжособній політичній боротьбі.

В той же час у політичній сфері Україна постійно балансує між «напівдемократією» і «напівавторитаризмом». Таке балансування

* Назва «правоохоронні» органи треба читати в суто Оруелівській інтерпретації, як органи, які охороняють право багатого і сильного, а не права народу і громадянина. Але їх охорона влади і олігархів непевна, при соціальних бунтах вони зразу ж «здають» своїх начальників усіх рівнів. Тому олігархічні групи створюють ще й приватні охоронні структури.

набридло як нашому населенню, так і Заходу, якому потрібна демократична Україна. І дивно, що сучасний політичний режим не врахував досвід політичного розвитку країни в 1999-2004 рр., коли насаджування напівавторитаристського режиму Л. Кучмою призвело до соціального вибуху.

Сьогодні багато аналітиків і політиків розмірковують: чи можливий соціальний вибух в Україні в умовах, коли правлячий режим (президент, парламентська більшість, уряд, місцеві адміністрації) начебто консолідований, а опозиція роз'єднана і не має яскравих лідерів. Дійсно, проблема для аналізу складна, оскільки ситуація в країні неоднозначна. Діють декілька суперечливих факторів.

По-перше, оскільки влада в Україні олігархічна, тобто існує декілька олігархічних груп і не усі вони «лягли» під діючого Президента України, то навіть з боку деяких олігархів можна чекати опозиційності. Кожен клан має свої специфічні інтереси, які можуть частково збігатися (наприклад, тиск на президента щодо дешевого газу, інакше частина підприємств стане малорентабельними, та ще й доведеться зайнятися енергоощадними технологіями), а частково не збігатися. Внутрішня конкуренція олігархічних фінансово-промислових груп досить гостра не тільки у сфері економіки, а й у сфері політики. Справа в тому, що в Україні влада давно стала засобом перерозподілу власності, розкрадання бюджету, роздачі пільг, списування боргів, але не бідним, а олігархам, збагачуючи їх на мільярди за рахунок бідних платників податків. Система списування боргів олігархам, які, як правило, не бажають платити податки з доходів, – це спосіб передачі їм частини державного бюджету. Внутрішня конкуренція олігархічних груп створює ситуацію «штучної напівдемократії», коли ці групи використовують усі засоби, зокрема і свої ЗМІ, для економічної і політичної боротьби і розхитують так звану «політичну стабільність», роблять правлячий режим вразливим навіть у каральній діяльності проти народу.

Така олігархічна «напівдемократія» дозволяє досить критично оцінювати надії Партії регіонів на абсолютну перемогу, коли партія отримає 50% плюс один мандат. За два роки популярність партії відчутно впала, а на мажоритарних округах картина буде строката. Там різні кандидати матимуть різні фінансові можливості, різну популярність. Крім того, „противладна” позиція до діючої влади буде «грати» на користь незалежних або відверто опозиційних кандидатів. Владу у всьому світі, за винятком Китаю і Північної Кореї, не люблять. Влада збирає податки, обмежує свободу дій, у тому числі корупційних, не виконує передвиборчих обіцянок усіх зробити щасливими і т.д. За що ж її любити.

Українська ж влада не тільки «не любима», а й ненависна. В ряді наших робіт ми доводили тезу, що оскільки протягом століть колоніальна влада в Україні була чужа для народу, це була влада загарбників, не дивлячись на те, що в деякі короткі періоди її очолювали етнічні українці, наприклад,

М. Підгорний, П. Шелест, В. Щербицький, які були лише знярядям в руках колонізаторів, то вона не могла зразу ж стати «своєю». Історичні традиції міцні. В незалежній Україні влада так і не стала українською за змістом дій. Вона могла бути прозахідною, проросійською, але за змістом дій залишалась загарбницькою щодо українського народу. Тому обрані лідери, парламенти, хоча й обрані шляхом «загальнонародного» голосування, швидко стають антинародними, ненависними.

Сучасна влада й олігархічні промислово-фінансово-політичні групи пішли ще далі своїх попередників, провокуючи своєю поведінкою народну ненависть. Західні політики і бізнесмени давно зрозуміли, що прилюдно треба поводитись помірковано у всьому: в одязі, транспортних засобах, в поведінці членів родини, у відносинах з персоналом і т.д. Наприклад, на нараду європейського рівня прем'єр-міністр Великої Британії може прилетіти рейсовим літаком. А в бідній Україні, на громадський форум в Ялті окремими чартерними рейсами за рахунок бюджету летять прем'єр і перший віце-прем'єр. І якщо політик відходить від цих норм, то він іде у відставку (тільки Б. Клінтону американський виборець пробачив згвалтування М. Левінські). Наші ж олігархічні політики безсоромно демонструють свій розгнуданий спосіб життя і своїх родин, не знають міри ні в технологіях панування, ні у відпочинку, чим провокують негативне ставлення народу до себе і свого оточення. Така провокативна поведінка верхів щодо низів стрімко знижує рейтинги довіри до влади та її лідерів. Тим більше, що офіційну іміджеву політику влади здійснюють примітивно і непрофесійно іміджмейкери, яких народ теж не поважає.

Тому в суспільстві, в якому існує велика соціальна напруга, конфліктність, накопичується енергія соціального вибуху. В сучасному українському суспільстві існує декілька груп причин накопичення енергії соціального вибуху.

По-перше, це економічні фактори. В Україні суспільне життя, як і в СРСР, вимірюється п'ятирічками. Але специфічними п'ятирічками – каденціями Президентів України. Майже два роки каденції В. Януковича не привели до економічних зрушень в аспекті його передвиборчого гасла „Сильна економіка – успішна країна”, де йшлося про те, що „Україна повинна за 10 років увійти до 20 найбільш розвинених країн світу” і вже завтра кожний українець буде жити краще, заможніше. Одна п'ята обіцяного терміну входження у «двадцятку» пройшла, а Україна не наблизилася до неї, а ще більше відстала. І кожний українець, за винятком 6-8% багатіїв, став жити гірше. Чому? Тому, що наступні обіцянки діючого Президента в його передвиборчій програмі: «Стійке економічне зростання сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення, зростанню заробітної плати, забезпеченню цінової та валютно-курсової стабільності. Узгоджена державна антиінфляційна політика дозволить забезпечити значне зниження темпів інфляції, починаючи з 2010 року. Забезпечу пріоритетність стимулювання підприємств малого і середнього бізнесу

шляхом надання доступу до кредитних ресурсів, зменшення податкового навантаження, у тому числі значне зниження податкових платежів для підприємств, які створюють нові робочі місця. Малий та середній бізнес потребують не лише уваги, а й захисту з боку держави», теж не виконані. За офіційною статистикою зростання ВВП є, а підвищення зарплат – немає. Оскільки продовжується зростання цін практично на усі товари і послуги, то життєвий рівень населення падає. А це головна причина накопичення енергії соціального вибуху.

Деякі заходи з проведення економічних реформ не тільки не покращили життя людей, а навпаки погіршили. Так звана «податкова реформа» вдарила по усіх верствах трудящого населення, окрім олігархів, і суттєво підвищила рівень соціальної напруги в суспільстві. Також негативно суспільство сприйняло підвищення пенсійного віку і «пенсійну реформу».

Всеукраїнська соціологічна служба в квітні 2011 року провела масштабне соціологічне дослідження „Соціальна напруга в Україні: міфи і реальність”. За випадковою квотною вибіркою у всіх регіонах, з врахуванням основних соціально-демографічних характеристик населення України (населений пункт, стать, вік, освіта, сфера діяльності) було опитано 2500 респондентів. Дослідження показало, що соціальна напруженість в Україні, порівняно з цим же періодом 2010 року, зросла. Наводимо деякі дані дослідження.

Той, хто дивиться політичні заангажовані ток-шоу, бачить, як різко відрізняються оцінки актуальності проблем в Україні населенням і політиками, які начебто захищають народ. Зрозуміло, що зростання цін, низький рівень зарплат і пенсій, підвищення тарифів на ЖКП – ці проблеми домінують у суспільстві як актуальні (рис. 1). А політики нам нав'язують міфи, що громадяни не сплять через проблему мов, вступ до НАТО, прийняття нової конституції. Як же влада буде знімати соціальну напругу в суспільстві, коли вона не орієнтується в ситуації або маніпулює громадською думкою?

Важливим фактором соціальної напруги є соціальне розшарування суспільства за матеріальним станом (рис. 2).

Як бачимо, тільки 3,6% респондентів жодних матеріальних труднощів не відчують (враховуючи, що олігархи та їх найближче оточення за традицією відмовляються брати участь у соціологічних опитуваннях, то можна цю цифру підняти на 1%, оскільки соціологічна похибка опитування становила 2%). Але усе ж таки не більше 5% населення живе в умовах «матеріального благополуччя». В той же час українське телебачення левову частину ефірного часу, присвяченого висвітленню суспільного життя в Україні, віддає пропаганді способу життя цієї соціальної групи: в яких маєтках вони живуть, як відпочивають у казино Монако і на пляжах Мальдівів, скільки у них машин, який одяг носять і т. д. І це є специфічною провокацією стосовно основної маси бідного населення.

Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?

Микола Михальченко

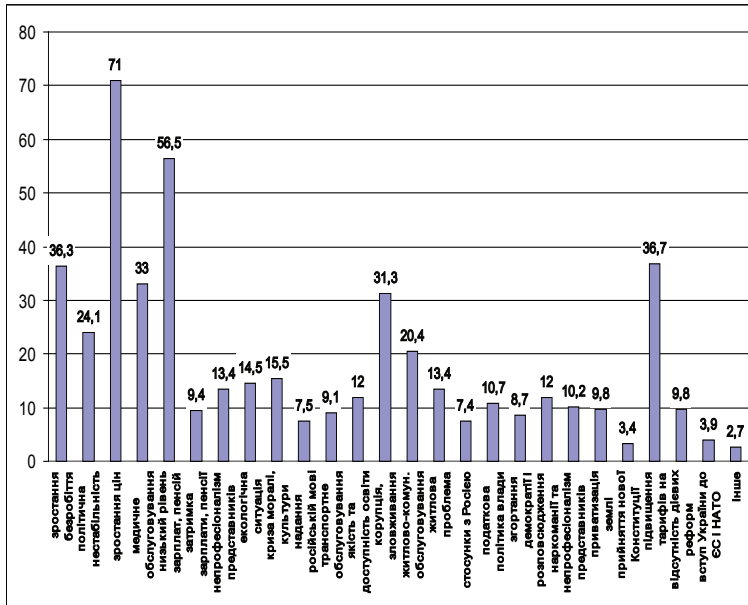

Рис. 1. Відповіді на запитання: „Які життєві проблеми Вас найбільше турбують?”

Усього 2499. Відповіли 2492 (99.7%).

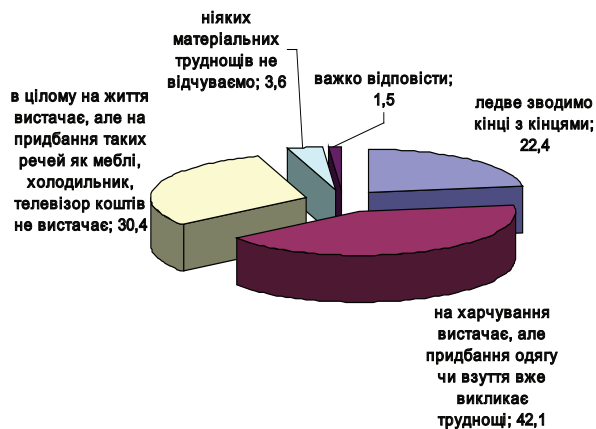

Рис. 2. Відповіді на запитання: „Як Ви оцінюєте матеріальне становище Вашої родини?”

Усього 2499. Відповіли 2497 (99.9%).

На соціальне розширення суспільства накладається неефективність політики влади, яка не реалізує своєї головної функції – згладжувати економічну нерівність соціальних класів і груп політичними засобами (справедливий розподіл державного бюджету, соціальної допомоги тощо). Бюджет розподіляється на користь багатих, а життєвий рівень злиднених намагаються підняти за рахунок нових податків на бідних, тим самим зрівнюючи людей у бідності і перекриваючи шляхи формування «середнього класу». Цим потенціал соціального вибуху нарощується.

Негативно на соціальній і політичній ситуації в Україні відбилося повернення Конституції 1996 року. Дійсно, Конституція 2004 року мала свої недоліки. Але вона була більш демократичною, порівняно з попередньою. Конституція 1996 року зафіксувала авторитарний характер режиму Л. Кучми. В той же час опозиційний (або напівопозиційний) парламент обмежував авторитаризм Президента України. Теперішня ж ситуація, коли парламент є повністю пропрезидентським, сприяє встановленню політичного абсолютизму: в країні є один політик – Президент України, опозиція не впливає на політику держави, а усі інші «дрібні» політики, зокрема і депутати ВР, перетворилися на політичних бюрократів, які обслуговують абсолютну владу Президента України.

У цій ситуації також спостерігається: а) посилення розриву інтересів Президента України і народу, оскільки два роки здійснення його повноважень свідчать, що він працює на ту невелику групу багатих (в усякому разі ні один законопроект або указ не були скеровані в інтересах бідних і середнього класу); б) невиконання передвиборної програми кандидата на посаду президента В. Януковича «Україна для людей»; в) владний режим веде справжню війну з опозицією на знищення і жорстко придушує акції протесту.

У Росії такий сценарій суспільного життя був реалізований і це надихало українських ерзац-реформаторів на його повторення. Але Україна – не Росія. Росія за станом громадської думки, за історичними імперськими традиціями, за традиціями політичної поведінки еліт і населення, що залучені з Золотої Орди, – це цезаристська держава. Україна за традиціями стародавньої Русі, Речі Посполитої, Великого князівства Литовського, козацької держави і колоніального минулого – це народно-демократична і народно-анархічна держава і суспільство, які не сприймають цезаризму і починають боротися з владою (або показувати дулю в кишені) на другий день, як її обрали. «Образ влади» в Україні – це щось чуже і антинародне. Тому опозиція, якщо вона організована, завжди має шанси здобути перемогу. Варто лише проаналізувати вибори останніх десяти років. Виборець діє за відомим українським прислів'ям: «хоч і гірша, але інша».

Спроби налякати суспільство репресіями після подій кінця 2004 року приречені на поразку. Народ піднявся з колін, відчув свою силу. Щоправда, поки що не навчився цю силу цілеспрямовано й організовано

використовувати. Тому потенційно «соціальний вибух» існує, але неможливо спрогнозувати, в який час і куди буде скерована накопичена соціальна енергія цього вибуху. При тому сьогодні не зрозуміло, яка соціальна сила або соціальна група виступить його „детонатором”. Молодь, малий бізнес, олігархічні промислово-фінансові групи своєю нерозсудливою соціально політикою?

Про те, що потенційно „соціальний вибух” існує, свідчать результати дослідження (рис. 3).

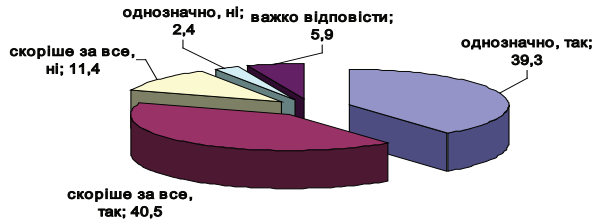

Рис. 3. Відповіді на запитання: „За заявами політиків і аналітиків в Україні зростає соціальна напруженість, чи згодні Ви з цим твердженням?”

Всього 2499. Відповіли 2484 (99.4%).

Коли майже 80% респондентів вважають, що в країні існує стан соціальної напруженості, то «заплющувати очі» на таку ситуацію не варто. Тим більше, що кожний десятий повнолітній громадянин України готовий до будь-яких акцій протесту. Це ще не так багато, як у вересні – листопаді 2004 року, коли 14% населення України брало активну участь в антиурядових акціях протесту, але й не так мало. Конфліктологи майже одностайно вважають, що 12-15% активно протестуючого населення достатньо для докорінних політичних змін, в тому числі у владі.

Для об'єктивного аналізу політичної ситуації в країні важливо також знати співвідношення частин населення, які прагнуть стабільності, поступових і радикальних (революційних) змін. Проведене нами соціологічне дослідження показує розбурханий стан суспільства.

Протягом останніх десяти років частка громадян України, які виступають за стабільність понад усе, приблизно однакова (рис. 4). Наші дослідження дають ті ж показники, що і дослідження Інституту соціології НАН України. Одночасно і наші дослідження і дослідження цього інституту свідчать про радикалізацію суспільних настроїв. Наводимо дані Інституту соціології НАН України (табл. 1) [1, С. 501].

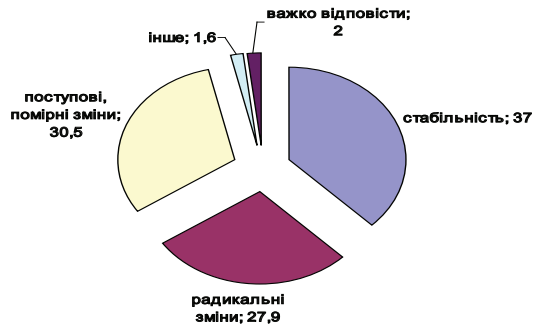

Рис. 4. Відповіді на запитання: „Що, на Ваш погляд, сьогодні важливіше для України?”

Всього 2499. Відповіли 2475 (99.0%).

Таблиця 1

Відповіді на запитання: „У разі, коли порушено Ваші права та інтереси, які заходи та засоби обстоювання своїх прав Ви вважаєте за найефективніші і припустимі настільки, що Ви самі готові взяти в них участь?”

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
1. Участь у передвиборчих кампаніях	15.5	13.7	15.4	20.1	16.5	-	23.7	20.3	25.7	20.2
2. Збирання підписів під колективними петиціями	17.0	12.7	16.9	17.4	15.6	21.8	24.6	22.4	25.4	26.7
3. Законні мітинги і демонстрації	16.6	15.2	22.4	19.9	20.0	19.2	34.2	27.9	24.7	26.2
4. Погрожування страйком	7.9	7.4	9.1	6.7	5.2	3.8	6.0	5.2	5.4	5.5
5. Бойкот (відмова виконувати рішення адміністрації, органів влади)	7.1	6.6	7.5	7.2	5.2	2.7	6.2	5.0	6.1	6.3
6. Несанкціоновані мітинги і демонстрації	2.2	2.2	4.4	3.3	2.6	1.3	3.2	2.6	2.6	3.1
7. Незаконні страйки	1.6	1.9	2.5	2.4	1.1	0.9	1.6	1.8	1.7	2.8
8. Голодування протесту	2.0	2.9	3.4	2.6	1.7	1.5	3.7	2.3	2.1	2.4

Чи чекає соціальний вибух Україну найближчим часом?

Микола Михальченко

	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010
9. Пікетування державних установ	4.4	5.9	7.7	6.5	5.6	5.1	9.9	7.1	7.3	8.4
10. Захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення	1.0	0.9	2.0	1.7	1.0	1.6	2.4	1.2	1.7	3.1
11. Створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань	2.0	1.6	2.7	2.4	1.7	-	0.9	1.0	1.3	1.4
12. Інше	1.1	0.7	1.2	1.1	0.8	1.2	1.4	1.0	0.9	0.5
13. Жоден із заходів не здається мені ефективним і припустимим настільки, щоб я взяв(ла) в них участь	31.9	33.5	29.8	34.2	37.1	36.6	25.2	31.2	34.1	33.6
14. Важко сказати	29.8	33.3	30.5	26.9	21.9	19.0	19.6	18.5	17.3	16.4
15. Не відповіли	0.6	0.0	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.0	0.0	0.1
«Індекс Дестабілізаційності Протестного Потенціалу» (ДПП)*	3.2	3.0	4.2	3.7	3.0	2.6	4.6	3.7	3.8	4.2

* 1988 року нами була розроблена методика вимірювання рівня соціальної напруженості, основним показником якої виступає «Індекс Дестабілізаційності Протестного Потенціалу» (ДПП). Основою обчислення ІДПП слугують результати експертних оцінок (100 експертів) різних форм соціального протесту з огляду на міру їх дестабілізаційності. Отримані коефіцієнти дестабілізаційності співвідносяться із питомою вагою громадян, готових взяти участь у тій чи тій формі протесту. Дослідження засвідчили, що значення індексу дестабілізаційності, яке перевищує «критичну точку» 4,4 бала, сполучене із масовими акціями протесту.

При аналізі цих даних варто звернути увагу на десяту позицію. Вже в 2010 році до «захоплення будівель державних установ, блокування шляхів сполучення» були готові 3,1% опитаних. А це вдвічі більше, ніж у 1994 році, і вдвічі, ніж в буреломному 2004 році, який завершився «помаранчевою» революцією. 1,4% готові до «створення незалежних від Президента та уряду збройних формувань» (п. 11). Які «Беркути» і «Грифони» можуть протистояти цій масі? Варто також звернути увагу на «Індекс дестабілізаційності», який у 2010 році вже наблизився до критичної межі.

Вважаємо за доцільне навести ще дві таблиці (табл. 2, 3) з соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [1, С. 491].

Таблиця 2

В якій мірі Ви задоволені чи не задоволені тим,
як розвивається демократія в нашій країні?

	2010
1. Взагалі не задоволений	18.8
2. Скоріше не задоволений	31.4
3. Важко сказати, задоволений чи ні	31.2
4. Скоріше задоволений	16.4
5. Повністю задоволений	1.4
Не відповіли	0.7

Таблиця 3

Яку оцінку Ви б дали діяльності Л. Кучми / В. Ющенка /
В. Януковича на посаді Президента України,
якщо «1» – найнижча, а «10» – найвища оцінка?

	1998	2000	2002	2004	2005	2005	2006	2008	2010
	Л. Кучми					В. Ющенко			В. Януковича
1	29.4	19.2	31.8	27.7	38.4	6.4	23.3	21.9	9.8
2	15.0	10.2	14.1	13.9	16.1	6.2	11.0	11.2	7.2
3	22.8	17.6	19.2	19.1	17.1	12.0	18.1	16.9	14.7
4	10.4	12.3	11.3	12.3	9.4	10.4	11.5	13.5	10.3
5	13.5	15.9	12.7	14.7	11.3	17.2	14.5	14.8	19.2
6	4.2	9.1	4.6	4.6	2.5	7.6	6.2	7.5	6.6
7	1.4	5.8	2.6	3.3	2.5	8.3	5.7	7.3	9.7
8	1.2	4.6	1.9	2.1	1.3	10.8	4.4	4.2	8.4
9	0.3	2.2	0.6	0.6	0.4	6.3	1.6	0.7	4.1
10	1.3	2.7	0.8	1.5	0.6	11.7	3.6	1.9	8.7
Не відповіли	0.5	0.5	0.6	0.3	0.2	2.9	0.2	0.1	1.4
Середній бал	3.0	4.0	3.0	3.2	2.7	5.6	3.8	3.8	5.1

З першої таблиці зрозуміло, що більше половини населення не задоволено розвитком демократії в Україні. Повністю задоволених розвитком демократії лише 1,4%. Це значно менше, ніж нараховує провладна бюрократія. А сумарний результат «скоріше задоволений» і «повністю задоволений» і складає приблизно реальний рейтинг Президента України. Варто порівняти найвищі і найнижчі оцінки діяльності В. Ющенка і В. Януковича у перший рік діяльності на посаді «президента». Найнижча оцінка у В. Януковича у півтора рази більше, ніж у В. Ющенка, а найвища у В. Януковича, значно менша, ніж у В. Ющенка. А це означає, що динаміка падіння довіри до В. Януковича значно вища, ніж до В. Ющенка, який ще в 2009 році вважався негативним рекордсменом з цього показника. Тому діючий Президент України повинен критично оцінити свою діяльність і діяльність «команди однодумців». Особливо в

ситуації, коли ЗМІ, підконтрольні владі, галасують про суцільні успіхи, а їм «повністю довіряють» лише 1,7% дорослого населення України [1, С. 511]. Маніпуляція свідомістю населення України з допомогою ЗМІ при такому рівні довіри до них (у втраті довіри до ЗМІ винні як їх власники, так і самі журналісти) практично неможлива. Потрібні реальні справи влади.

На основі попереднього аналізу можна підбити деякі підсумки.

1. Українське суспільство «вагітне» соціальним вибухом, який може відбутися в будь-який момент.

2. Опозиція в парламенті розколота, а позапарламентська опозиція існує в формі груп тиску. Обидві не консолідовані, тому сьогодні майже неможливо передбачити, коли, де і як може розпочатися цей соціальний вибух.

3. На соціально-політичну, економічну і моральну ситуацію в Україні досить сильно впливає геополітична і гео економічна проблеми вибору: з одного боку країні пропонують «зону подвійної периферії» (Росія є периферією Європи, а Україні пропонують стати периферією Росії), а з іншого – поступову інтеграцію з Європейським Союзом. Сучасна українська влада, хоча і оголосила «європейський вектор» пріоритетним, коливається у виборі, а це посилює нестабільність в країні.

4. Якщо буде здійснено вибір на користь європейської інтеграції, на перший план вийдуть питання політичної реформи – перехід від «постсоціалістичної» демократії (часткової, напіволігархічної) до європейської демократії порядку з верховенством закону, права. А це в умовах України буде зробити дуже складно.

5. «Політичний абсолютизм», скільки б повноважень не перебирав на себе Президент, в Україні не має майбутнього. Він тільки прискорить соціальний вибух, метою якою буде свобода людини, демократія, вписані у конкретні принципи верховенства права.

6. Тільки через реальну євроінтеграцію в Україні будуть створені умови для повернення частини з 2,5 млн трудових мігрантів – українців із загальної кількості 6,5 млн мігрантів. В «зону подвійної периферії» вони не повернуться.

7. Політична наука в Україні розробляє досить надійні політичні прогнози. Українській владі варто їх враховувати в розробці стратегії і тактики політичних дій в інтересах народу України, а не слухати зарубіжних «політичних сирен», які пропонують безкоштовний сир, щоб заманити країну у політичну й економічну мишеловку.

Література:

1. Українське суспільство 1992-2010. Соціологічний моніторинг. – К.: Інститут соціології НАН, 2010. – С. 501.

УДК 328.132

Дві іпостасі електронного уряду

В'ячеслав Соколов,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології

Одеського національного економічного університету

Іван Шевчук,

аспірант кафедри політології

Одеського національного економічного університету

У статті розкривається зміст поняття «електронний уряд» крізь призму процесів залучення інформаційних технологій до системи державного управління. Зроблено висновок, що поступове залучення елементів прямої електронної демократії може наблизити Україну до реального народовладдя.

Ключові слова: електронний уряд, електронна держава, інформаційні технології, інтернет-аудиторія.

The content of the notion “electronic government” is revealed in the article in the light of the processes of information technologies applying in the system of government. The conclusion is made that applying of the elements of direct E-democracy may bring Ukraine nearer to real sovereignty of the people.

Keywords: electronic government, electronic state, information technologies, Internet auditory.

Останнім часом як у наукових статтях, так і в публіцистиці дедалі рідше вживається словосполучення «електронний уряд». Це поняття, що було популярним на початку 2000 рр., вже після 2005 зустрічається хіба у поодиноких публікаціях. Причому така втрата популярності є світовою тенденцією. Це, однак, не означає, що процеси залучення інформаційних технологій до системи державного управління уповільнилися чи втратили актуальність. Навпаки, саме зараз, у тім числі – і в Україні втілюється кілька проєктів, що мають розширити сферу електронного урядування з отриманням притаманних йому переваг. Зокрема, завершуються

пілотні проекти, що передують впровадженню державної програми «Електронна митниця» [1]. Поточні зміни до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» передбачають запровадження електронної реєстрації, котра, як зауважує перший віце-прем'єр-міністр – міністр економічного розвитку і торгівлі Андрій Клюєв, «виключає необхідність заявникам напряму контактувати з державним реєстратором, що зводить до мінімуму корупційні дії на цьому етапі» [2]. На цей час вже фактично завершився етап екстенсивного розвитку інформаційних порталів – офіційні сайти мають практично всі органи державної влади та місцевого самоврядування, принаймні – до районного рівня.

При фіксації цих змін здебільшого не вживається термін «Електронний уряд», що був «узаконений» Постановою Кабінету Міністрів України №208 ще від 24 лютого 2003 р. «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи “Електронний Уряд”».

Цій обставині є кілька пояснень. По-перше, більшість дослідників схиляються до того, що й нині, й за часів більшої популярності цього терміну, ні в країні, ні в світі не існувало єдиної концепції «електронного уряду». Нерідко дослідники вважали його не більше, ніж метафорою, що означає взаємодію органів державної влади і суспільства з використанням інформаційно-комунікативних технологій [3]. Інакше кажучи, йдеться лише про застосування інформаційних технологій при здійсненні традиційного державного управління, котре не має жодних принципових відмінностей від урядування докомп'ютерної доби. Навіть у цьому варіанті, зокрема – через автоматизацію документообігу дослідники фіксують суттєвий економічний ефект: «Досвід розвинутих країн показує, що електронна взаємодія громадян з органами влади може коштувати удвічі дешевше, ніж те, що здійснюється за допомогою реального офісу» [4].

Вже 2002 року навіть на наших теренах чітко вирізнялися два підходи до концепції електронного уряду. Як дві крайні точки зору подаються погляд на електронний уряд як альтернативу традиційному державному управлінню, що базується на «ухваленні управлінських рішень найширшими верствами населення, усіма без винятку громадянами» та підхід, що говорить про інформаційні технології як про засіб вдосконалення існуючої системи влади [5].

Природно, що запроваджувана урядовими постановами система електронного уряду навряд чи може передбачати частковий демонтаж державного апарату. Отже, можемо зробити висновок, що електронний уряд в українському варіанті – це звичайний, традиційний уряд, що може краще здійснювати свої традиційні функції з допомогою тих можливостей, що їх надають інформаційні технології. Власне, навіть цей варіант містить у собі чималий потенціал вдосконалення державної системи і поліпшення її взаємодії із громадянами та бізнесом. Відтак заслуговує на те, аби втілюватися у практику державного управління. Причому не лише у

сфері діяльності виключно виконавчої влади – власне уряду. Інформаційні технології дедалі активніше застосовуються практично у всіх сферах державного буття – зокрема в роботі органів місцевого самоврядування та парламенту – зокрема – при організації виборчого процесу. З огляду на цю обставину дедалі частіше замість поняття «електронний уряд» застосовують вираз «електронна держава». Загалом ці визначення можна вважати практично тотожними, оскільки коли йдеться про «електронний уряд», здебільшого йдеться про використання інформаційних технологій у здійсненні державної влади загалом, а не лише в діяльності виконавчої гілки.

При цьому, як вже зазначалося, внутрішній зміст терміну й досі не є визначеним. В основі розбіжностей – два доволі відмінних підходи до проблеми.

В одному випадку ми можемо говорити про «інструментальний електронний уряд», котрий не має принципових відмінностей від традиційного, але завдяки використанню інформаційних технологій є більш рентабельним та ефективним.

В іншому разі може йтися про «базисний електронний уряд», або ж «базисну електронну державу», де новітні інформаційні технології дозволяють будувати стосунки у державі на принципово нових засадах, передусім – через значно більше залучення широких верств населення до управління державою.

Сьогодні в світовій політичній практиці переважає реалізація того варіанту електронного уряду, який ми назвали інструментальним. Показовим тут є приклад Естонії, чю е-державу (електронну державу) Європейська комісія позаторік визнала «найкращим проектом електронного управління країною у Європі» [6]. У цьому разі високу оцінку отримав передусім наданий держканцелярією Естонії проект з обміну електронною документацією. Ще з 2000 року уряд Естонії перейшов до безпаперових засідань кабінету міністрів, віддавши перевагу електронній документації в Інтернеті. Ще 2005 року громадяни Естонії змогли взяти участь в місцевих виборах за посередництва Інтернету, а 2007-го ця ж практика була застосована й на парламентських виборах. Активному залученню інформаційних технологій в систему державного управління сприяє високий рівень технічної готовності країни. Вже позаторік за даними «Statistics Estonia, 2009» 71% населення країни віком від 16 до 74 років були активними користувачами Інтернету. Поза тим по всій Естонії діє більш як 1100 громадських інтернет-пунктів. Інтернет тут вже давно став звичним інструментом при декларуванні доходів та здійсненні різноманітних платежів. 90% естонців є власниками ID-карт, котрі можна вважати цифровим посвідченням особи, що дозволяє чітко ідентифікувати громадянина, що, серед іншого, й дозволяє йому брати участь у виборах, не відриваючись від екрану домашнього комп'ютера.

Однак все це жодним чином не виводить життя країни за межі класичної

парадигми ліберально-демократичної представницької демократії. Завдяки електронним помічникам їй вдається просто реалізувати більш ефективно і з меншими витратами. Про більше залучення широких верств до управління державою, крім як участь у всіляких виборах, загалом не йдеться. Тож ситуація, котру ми спостерігаємо в Естонії, є загалом якісною та ефективною реалізацією «інструментального електронного уряду».

При цьому слід зазначити, що певні передумови для розвитку елементів прямої електронної демократії створюються вже й в рамках такої е-держави. По-перше, створюється необхідна технічна інфраструктура. По-друге, громадяни привчаються використовувати інтернет-технології як засіб виявлення своєї політичної активності та впливати через них на державний апарат. По-третє, прозорість і технологічна доступність суспільно-економічної інформації, притаманна вже й «інструментальному електронному уряду», теж є своєрідною підготовкою населення до безпосередньої участі у політичному житті і готує його, таким чином, до реальної участі у справах держави. Приміром, у тій же Естонії існує можливість спостерігати в реальному часі щоденні зміни у стані держбюджету.

При цьому не варто стверджувати, що запровадження елементів «інструментального електронного уряду» є однозначним свідченням розвитку демократії у суспільстві. Так, з достатніми на те підставами прототипом «електронного уряду» зазвичай називають Загальнодержавну автоматизовану систему обліку та обробки інформації (російською – Общегосударственная автоматизированная системы учёта и обработки информации – ОГАС). Ця система була розроблена видатним радянським кібернетиком, засновником інституту кібернетики НАН України академіком Віктором Глушковым. Сьогодні дослідники називають ОГАС «невитребуваною альтернативою ринкової економіці», маючи на увазі, що заснована на новітніх інформаційних технологіях командно-адміністративна система могла б виявитися значно ефективнішою від ринкової з її неминучими стихійними елементами [7]. Йдеться навіть про те, що крах радянської системи був до певної міри зумовлений тим, що керівництво СРСР не взяло належним чином на озброєння методи, запропоновані академіком Глушковым.

Отже, коли ми говоримо про «інструментальний електронний уряд» – то маємо на увазі лише певний технологічний інструмент, котрий – з тими чи іншими варіаціями – може бути з успіхом застосований при реалізації будь-якої моделі суспільного розвитку. Поза радянською ретроспективою, вже стосовно сучасних реалій, дослідники розглядають можливість кардинально протилежних шляхів розвитку політичних відносин у суспільстві, що однаково ґрунтуються на якнайширшому використанні інформаційних технологій. Один варіант – це створення «демократії участі», що надаватиме громадянам максимальні можливості для участі у справах держави. Інший визначається такими промовистими виразами як

«інформаційний тоталітаризм» чи «інформаційний фашизм». Переважає думка, що у світі втілюється все ж більш оптимістичний сценарій, хоча є чимало публікацій, що зауважують постійне зростання тотального високотехнологічного контролю, пояснюваного, зокрема, необхідністю боротьби із тероризмом [8].

За цих обставин розглядати «електронізацію» як процес, котрий неодмінно призведе до односпрямованих демократичних змін, вочевидь не варто. Якісно визначальною тут буде все ж система ціннісних орієнтирів у суспільстві, котра й визначить, в якому режимі і з яким результатом працюватиме потужний і ефективний інструмент, яким є новітні інформаційні технології, залучені у сферу державного управління. Як зауважив американський дослідник Джон Нерон, «технологія завжди інструментальна і не має незалежного існування поза зв'язком з соціальними інститутами, котрі її оновлюють і використовують» [9].

У рамках демократичного сценарію цілком може відбуватися й реалізація суто «інструментального електронного уряду», котрий не передбачає очевидних засадничих змін. У цьому разі державний апарат діє в рамках все тієї ж парадигми представницької демократії, просто виконує свої функції швидше, ефективніше, і, можливо, в умовах більшої поінформованості електорату. Власне, за рамки цієї парадигми не виходять навіть всі три етапи розвитку «електронного уряду», визначені багатьма фахівцями: 1 – державні сайти-вітрини (як ми вже зауважили, цей етап вже, вочевидь пройдено і на теренах нашої країни, 2 – перехід до порталів, що дозволяють організовувати більш активну взаємодію і централізацію інформаційних ресурсів, 3 – перехід до «Government Gateways – того, що можна називати «шлюзами одного вікна» [10].

Паралельно може розвиватися й інша іпостась електронного уряду, яку ми назвали «базисною». Вона передбачає не лише прискорення і здешевлення управлінських процедур, а й принципову зміну їхнього змісту через залучення до державних справ широких верств населення.

Такий підхід, щоправда, знаходить відображення переважно в Західній політичній теорії та практиці, що визнає і більшість вітчизняних дослідників. Зокрема розглядається модель, що передбачає участь населення в обговоренні законопроектів та урядових рішень. Якщо діятиме саме такий варіант електронного уряду – зауважує професор Алла Сіленко – «свої інтереси зможуть захищати не тільки ті діячі, що мають лобістів, але й решта громадян» [4]. Мається на увазі, фактично постійне он-лайн голосування з приводу того чи іншого нововведення, котре може бути заблоковане за певної кількості негативних відгуків громадян. Електронна комунікація робить таку процедуру технологічно можливою. Але в Україні таких програм немає – констатує дослідник і зауважує принципову відмінність західних і вітчизняних підходів до питання електронного уряду: «До поняття «Електронна Україна» в першу чергу входять органи влади. Тоді як у західних країнах на першому плані

– посилення контролю громадян над урядом, для чого вводяться публічні оціночні показники його діяльності».

Навіть побіжне знайомство з більшістю офіційних сайтів України змушує констатувати порівняно невеликий рівень інтерактивності – в кращому разі вони просто функціонують як довідникова система. На жодній із офіційних сторінок не можна знайти більш-менш активного форуму чи інструменту для інтернет-голосування, що могло б мати бодай індикативне чи рекомендаційне значення. Неготовність українського істеблшменту до інтерактивного спілкування з широкою інтернет-аудиторією фіксувалася дослідниками ще під час останньої президентської кампанії, коли, здавалося б, політики найбільшою мірою були зацікавлені в організації приязного діалогу з громадянами. Втім, можливості Інтернету для цієї справи були задіяні вкрай кволо. Керівник відділу новин медіа-ресурсу Internews Ukraine Віталій Морозов зауважив тоді, що українські політики були не готові виконувати базовий принцип комунікації в Інтернеті – двосторонній зв'язок: «Їхня головна мета – донести своє повідомлення своєму електорату і у чомусь його переконати. Однак українські політики ще не готові дискутувати з інтернет-аудиторіями стосовно цих повідомлень» [11]. Очевидно, що політична сила, котра й під час виборів була не готова до реального діалогу з інтернет-аудиторією, здобувши перемогу втрачає й мотивацію для такого спілкування.

Відтак в Україні власне демократичні процедури, базовані на Інтернеті, відпрацьовуються переважно без участі держави, здебільшого зусиллями громадських фондаций. Так напередодні президентських виборів стартував сервіс політичної соціальної мережі Politiko.com.ua – «Онлайн вибори Президента України 2010». Прообраз можливих електронних виборів в Україні можна знайти і в інтернет-голосуванні за молодіжного мера Одеси. Згодом, навіть запровадження у країні електронних виборів на кшталт естонських не слід вважати принциповою демократичною реформою – вони лише автоматизують звичайні паперові вибори, а ступінь їхньої захищеності від фальсифікацій, напевне, є питанням дискусійним.

Важливішим є механізм, що дозволив би широким верствам реально здійснювати контроль над діяльністю влади і реально впливати на зміст її рішень. Іноді дослідники ставлять під сумнів саму доцільність такого механізму. Головний аргумент – обтяжливість участі в управлінських процедурах для пересічного громадянина [5]. Зауважується і небезпека некомпетентних рішень, що базуватимуться на колективній думці великої кількості громадян, котрі не мають належної фахової підготовки. Власне кажучи, наголос робиться на тому, що не кожна кухарка може керувати державою. Втім, процедури прямої демократії, на кшталт референдумів та плебісцитів, застосовувалися ще задовго до стрімкого розвитку інформаційних технологій. Для цих випадків вже давно створені юридичні механізми, які компенсують небезпеку некомпетентного втручання. Зокрема, є певний перелік питань, котрі закон не дозволяє виносити на

референдум. Поза тим, вочевидь, треба визнати, що в демократичному суспільстві навіть виважене і продуктивне рішення не має втілюватися без схвалення з боку суспільства. Альтернативою тут може бути лише патерналістська авторитарна держава – варіант, від якого українське суспільство вже давно відмовилося.

Поступове залучення елементів прямої електронної демократії може наблизити країну до реального народовладдя, формуючи, серед іншого і фах громадянина, як суб'єкта, що володіє знаннями, морально-психологічними якостями і технологічними можливостями для постійної участі у політичному житті країни.

До створення такої ситуації є два шляхи. Перший – це втілення політичної волі керівництва до реальної демократизації суспільного життя, де найпершим інструментом за сучасних реалій явно мають стати комунікаційні технології. Це варіант еволюціонування традиційної ліберально-демократичної системи в бік більшого народовладдя.

Другий шлях – формування альтернативної політичної культури, базованої на інтернет-технологіях, котра й стане рушійною силою для демократичних змін у суспільстві. Цей варіант можна буде назвати «кібер-революція» – навіть у тому разі, коли перехід до принципово реформованого демократичного режиму відбудеться цілком легальним парламентським шляхом. Власне, елементи такого сценарію у нас вже були реалізовані під час Помаранчевих подій.

Слід зауважити, що для реалізації як першого, так і другого варіанту однаково сприятливим є і нині наявний розвиток елементів суто «інструментального електронного уряду». Створюється технічна і технологічна інфраструктура для нових механізмів державного управління. Широкі верстви населення та політичні лідери оволодівають елементами комп'ютерної грамотності вже в контексті політичної дії. Автоматизація управлінських процесів зменшує вплив корупції, яка є гальмом на шляху будь-якого варіанту суспільного розвитку. Суспільство отримує додаткові економічні ресурси, однаково потрібні як для екстенсивного розвитку, так і для революційних змін.

Література:

1. В уряді розраховують на відчутний економічний ефект від електронної реєстрації підприємств // Урядовий кур'єр. – 19 серпня 2011.
2. **Шевчук І.** Митниця дає добро он-лайн // Урядовий кур'єр. – 5 серпня 2011.
3. **Дрожжинов В. И.** Электронное правительство // Совершенствование государственного управления на основе его реорганизации и информатизации. Мировой опыт. – М.: Эко-Трендз, 2002. – С.147.

4. **Сіленко А.** Електронна Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=151>.
5. **Баранов О.** Електронний уряд в Україні? Буде! Коли? // Дзеркало тижня. – №1. – 05 січня 2002.
6. Європа сильно хвалит наше е-государство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dv.ee/?PublicationId=bf73c3e7-07df-47a5-b2bd-9128fda5ebc9>.
7. **Пихорович В.Д.** Невостробованная альтернатива рыночной реформе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.situation.ru/app/j_art_781.htm.
8. Нурминен П. Девятый год на пути к глобальному информационному фашизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://globalist.org.ua/novosti/society-news/informacionnyjj-fashizm-no52481.html>.
9. **Nerone J.** Last Rights. Revision of Four Theories of the Press: University of Illinois Press, 1995. P. 151.
10. **Агамірзян І.** Світовий досвід реалізації концепції електронного уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.microsoft.com/Ukraine/Government/Analytics/WorldExperience/Default.mspx>.
11. Политики еще не умеют пользоваться Интернетом 30.01.10 // 01:25 (материалы пресс-конференции «Анализ и перспективы использования Интернет-технологий в украинской политике»). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2010/01/30/012514-1.html>.